

TOPLUMSAL YAPININ GÖSTERGELERİNİ YANSITAN KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

* Prof. Dr. Nükhet GUZ

Giriş

Türkiye'de son 50 yılın ekonomik, toplumsal, siyasal değişimleri, çalkantıları toplumdaki tüm birimler üzerinde gölge yaratmış ve en güven duyulması gereken kurumlar, değerler sarsıntıya uğramıştır. Ekonomik ve siyasal yetersizlik geniş toplum kesimlerinin beklentilerini boşa çıkarırken siyasal kurumlara dönük kuşku giderek artmaktadır. Güven bunalımı karşısında seçmenin karar süreçleri, değişkenleri beklenmedik yönelimler sergilemektedir. Söz konusu durum, toplumun tüm katmanlarında, birimlerinde kendini göstermektedir. Değer yargılarının sarsıntıya uğradığı bir toplumda basın soyutlanarak ayrı bir köşeye oturtulması olanaksızdır. Ulusal durumun bir küçük örnekçesini de basının yapısında gözlemlemek olasıdır.

Toplumsal yapıda gözlenen değişimle 1950'lerden başlayan bir serüvenin aktörlerinden basın ve siyasa ikilisinin yanına "anamal" eklendi. Basın, siyasa, anamal arasındaki ilişki giderek güçlendi, organik bir görünüm kazanmaya başladı. Basın ve siyasa arasında başlayan "ittifaklar" süreci bugün "üçlü ittifaklar"la anılmaktadır. Basın, siyasa ve anamal arasındaki ilişki günümüzde giderek bir bütünlüğe doğru yol almaktadır. Bu bütünlük içerisinde, basın görünen yüzüyle yasama, yürütme ve yargı düzeneğinin yanında değil üstünde yer alan bir güç özellikleri göstermeye başlamıştır.

Genel özellikleriyle bu durum siyasa, anamal ve basın arasında bir noktaya doğru hareketi gündeme getirmiştir. İlişkiler çift yönlü ve dönemsel üstünlükleriyle ortaya çıkmaktadır. Anamal-siyasa-basın üçgeni kendi ağırlık merkezini fizik kurallarını zorlayan bir yöntemle belirlemiştir. Bu ağırlık merkezinin tanımlaması da çok açık bir biçimde söylenirse de; "ortak çıkarlar" biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak, zaman zaman bu ortak çıkarların neler olduğu konusunda taraflar arasında anlaşmazlıklar çıkmaktadır. Basın ve sermaye ikilisinin, kendi seçeneğini yaratan bir ağırlıkta bulunduğunu belirtmekte yarar vardır.

* İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi

I- Türkiye'de Yazılı Basın

A- Basın Özgürlüğü: Öncelikle gerek görsel-işitsel gerek yazılı basın için birincil yükümlülük denetsel işlevinden kaynaklanmaktadır. Bu işlevin yerine getirilmesi sırasında unutulmaması gereken birinci ilke; toplumsal sorumluluktur. İşte bu noktada basın özgürlüğü; bir anlamda kamusal ödevin yerine getirilmesi biçiminde tanımlanabilir. Türkiye'de basın sözlücnusu sorumluluğunu yerine getirirken kimi zaman sınırlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Son dört yıl içerisinde birçok gazeteci ya yazdıklarından ötürü ya da görev sırasında engellemelerle karşı karşıya kalmıştır. Yasal düzenlemeler, önleme ve denetleme işlevinden uzak kalarak yoğunluğun "fiili saldırılara" doğru kaymasına yol açmıştır. Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI)'nin "gazetecilik dünyada en tehlikeli meslek" belirlemesi, Türkiye özgülünde gerçeklik kazanmaktadır. Gerek siyasal erk, gerek parlamento bu konuda duyarlılık göstermelidir. Gazetecilere dönük işlenmiş suçların sorumluları açığa çıkarılarak gerekli yasal işlemlerin bir an önce yerine getirilmesi gerekir. Demokrasiye, düşünce özgürlüğüne gerekliliğiyle hareket eden siyasal oluşumlar, güçler; düşüncelerin, bilgilerin serbest dolaşımını öngörmelidir, diğer bir deyişle basın özgürlüğü, demokrasinin ve onun kurumlarının yaşam kaynağıdır. Türkiye'deki nesnel ve öznel koşullar da bu türden bir açılımı gerekli kılmaktadır.

Basın özgürlüğüne dönük sınırlamada üzerinde durulması gereken bir başka nokta da hukuksal düzenlemelerdir. Basın Kanunu, Türk Ceza Yasası, Devlet Memurları Yasası ilk aşamada üzerinde yoğunlaşılacak yasalardır. Bu yasalarda yapılacak inceleme sonucunda bilgilendirme ve bilgi edinme hakkına dönük ciddi sınırlamaların ortadan kaldırılması gerekir. Bu noktada Gazeteciler Cemiyeti, Basın Konseyi ve Radyo Televizyon Sahipleri Derneği gibi mesleki ve sivil toplum örgütlerinin de görüşüne başvurulmalıdır. Bu yasaların tekrar gözden geçirilerek yeni düzenlemeler gidilmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Öte yandan daha sonraki aşamalarda ortak bir "İletişim Özgürlüğü Yasası" yaratma yönünde çaba gösterilmelidir. 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, 2954 sayılı TRT Kanunu, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu, ve ilgili yönetmelikler, ortak bir düzenleme içinde düşünülmeli ve bu yönde çalışmalar biran önce başlatılmalıdır.

Devlet ve kitle iletişim araçları arasında görülen sorunlar yalnızca devlet ya da hukuksal kaynaklı değildir. Kitle iletişim araçları basın özgürlüğünü sınırlayan uygulamalara kendileri de yol açmaktadır. Son zamanlarda gazete dağıtımı konusunda yaşanan olay bir gerçeği ortaya çıkarmıştır; Basında ciddi bir yoğunluğun yaşandığı artık genel kabul gören bir gerçektir. Gerek yayın, gerek dağıtım bağlamında dikey ve yatay yoğunluğa izin verilmemelidir. Yasal düzenlemelerde bu konudaki açıkların biran önce giderilmesi gerekir.

B- Basında Promosyon: Bugün yazılı basın ilginç gelişmelere tanık olmaktadır. Okur-gazete arasındaki ilişkinin belirleyeni artık "haber" olmaktan çok, promosyon olmuştur. Almanya'da, ABD'de, Belçika'da, Hollanda'da kupon karşılığında promosyon verilmiyor. Promosyon, gazetecilik, habercilik işlevinin üstünde yer alan bir önem kazandı. Promosyon savaşı giderek gazeteler arasında çatışmaya dönüşen, rekabet sınırlarını zorlayan bir görünüm kazandı. Kuponlu, kuponsuz gazete ayrımı 1996 yılının ortalarında Türk Basının tanıştığı yeni bir gerçekliktir. Gazete grupları arasındaki yarış sonrasında Türkiye'de gazete sayısında bir patlama oldu. Bugün kuponlu kuponsuz gazete sayısı 44'tür. Ancak gazete sayısındaki artış okur kitlesindeki artışla ilgili bir olay değildir. Aksine okur kitlesinde bir azalmadan söz edilebilir. 1995 yılı verilerine göre gazete başına düşen okur sayısı ortalama 235 bin iken, bugün bu sayının yüzde 40 azalarak 149 bine düştüğü görülmektedir. Bu durum karşısında Sanayi Bakanlığı'nın promosyonu düzenleyen bir girişimi gündeme geldi. Ancak bu girişim de Cumhurbaşkanı'nın vetosuyla karşılaştı. Bugün "ikiz gazete" dönemi olarak adlandırılabilir bir yapıya bürünmüştür Türk Basını. Gazete ederleri arasındaki uçurum da Türk Basınında yeni bir dönemin belgeleyeni konumundadır. 5-10 bin lira arasında satılan kuponsuzlara karşılık ikiz kuponlular 125 bin liralık eder üzerinden okuyucunun karşısına çıkmaktadır.

Dikey ve yatay yoğunlaşma yazılı basının da önemli sancularından biridir. Gazete sahipleri, aynı zamanda diğer alanlarda da etkinlik göstermektedir. Diğer alanlarda kârdaki şirketlerin gelir vergisinden kurtulmalarına olanak tanımak için çıkardıkları yayın organlarından elde ettikleri gider belgeleriyle bir anlamda kârlarına kâr katma yoluna da gitmektedirler. Promosyon ve ikiz gazeteler de bir

anlamda gazetelerin gelirlerine ek gelir kazandırmak amacıyla ortaya çıkan uygulamalardır.

Promosyon, yasayla önlenmelidir. Gazetecilik toplumsal sorumluluk ilkesi çerçevesinde düşünülecek bir etkinlik alanıdır. Elbette ki, tecimsel kaygılar gütmesi çok doğaldır bir işletmenin, ancak, bu tecimsel kaygıların, haber olgusunun üzerine çıkması, kamu yararına karşı gelişen bir durumdur. Bu yüzden haberin değerini ve önemini azaltacak tüm yönelimler engellenmelidir. En azından promosyona kültürel etkinlikler düzeyinde, ulusal gelişim politikalarıyla eşgüdümlülük kazandırılması gereklidir.

C- Basında Çalışanlar: Basın kuruluşlarının birer tecimsel yapı biçiminde adlandırılması, çalışan-işveren ilişkisini de çıkarlar temeli üzerinde biçimlendirmektedir. Türkiye'de çalışanların yaşadığı sorunlarla birlikte bu alandaki çalışma alanlarının kıtlığı bu sektörü bütünüyle zorlamaktadır. Üstelik işverenlerin sendikal hareket karşısında takındıkları tutum, yazılı basın organlarında dengesiz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Çalışanların önemli bir bölümü düşük ücretlerle yetinirken, kamuoyunda tanınmış, öne çıkmış adların ücretleri oldukça yüksek boyutlardadır. Olay yalnızca ücretler düzeyinde kalmamakta aynı zamanda deyim yerindeyse "transfer" ücretleriyle de gündeme gelmektedir. Tanınmış belli ölçülerde okur çekiciliği bulunan yazarlar, gazeteciler büyük rakamlar karşısında bir başka gazeteye geçebilmektedir. Bu da Türk Basınında bir geleneğin daha yıkıldığını göstermektedir. Yazdıkları gazetelerle kimlik kazanan ve anılan gazeteciler artık geçmişte anılan bir olaydır.

Basın çalışanlarının arasındaki ücret uçurumu, sendikal haklarının sınırlandırılması çalışan ve işveren ilişkileri açısından sorgulanmalıdır. Çalışanların hak arayışı, kadro durumları yasal çerçevede gündeme getirilmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

II- Türkiye'de Radyo-Televizyon Yayıncılığı'nın Durumu

Türkiye'de görsel-işitsel alanda yayıncılık 1964'de kurulan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu tarafından yürütülmekteydi. 1990 yılına kadar TRT, bu görevi Anayasa'nın 133 maddesi ve 2954 sayılı Yasa

ile sürdürmekteydi. Ancak, 1991 genel seçimleri öncesinde "Magic Box" adı altında Lichtenstein'dan Türkiye'ye yönelik uydu aracılığıyla Türkçe yayın yapan kanal, fiili (de facto) bir durum yaratmıştır. Kimilerine göre bu yayın yasal boşluklardan yararlanma diye değerlendirilirken kimilerince de genel hukuk kuralları çerçevesinde değerlendirilerek bunun engellenmesi yönünde çaba gösterilebileceği görüşünü dile getirdi. Tüm bu tartışmalar bir kenara 1991 yılının sonlarına doğru diğer kanalların da gündeme girmesi, Türkiye'de görsel-işitsel yayıncılık alanında yeni bir düzenlemeye gitme gereğini ortaya çıkardı. Nitekim 8 Temmuz 1993'de kabul edilen 3913 sayılı Yasayla, Anayasa'nın 133. maddesinde yeniden bir düzenlemeye gidildi. Bu düzenlemede, "radyo ve televizyon istasyonları kurmak, işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir... Devletçe kamu tüzel kişiliği olarak kurulan tek radyo ve televizyon kurumunun özerkliği ve yayınlarının tarafsızlığı esastır." ibaresi kullanılarak TRT'ye özerk bir yapı kazandırılırken özel girişime de yasal zemin hazırlanmıştır.

Daha sonra çıkarılan 3984 sayılı Radyo ve Televizyon Yasası ile elektronik yayıncılık, kamuya ait olan frekansların kullanılmasına ve yayıncılığın yasal düzenlemeler çerçevesinde yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca 1 Mayıs 1994'de yürürlüğe giren Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi uluslararası bir yaptırım sürecini de başlatmıştır. Şu an Türkiye'de ulusal, bölgesel, yerel yaklaşık 400 televizyon kanalı, 1500 radyo kanalı bulunmaktadır. Yalnızca bu rakamlar bile Türkiye'de elektronik yayıncılık alanında nasıl bir kaosun yaşandığına ilişkin iyi bir kanıt olarak gösterilebilir. Yeni yasal düzenlemelerle oluşturulan Radyo Televizyon Üst Kurulu, 2954 sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kurum Yasası'na karşın hem kamu hizmeti yayıncılığı yapan TRT'yi hem tecimsel kanalları kapsayan bir yapıya sahiptir. RTÜK'ün "denetsel ve yaptırım gücüne" dayalı bir niteliği vardır.

Radyo-Televizyon Üst Kurulu, genel görünümü ile Avrupa'da görülen kurumları andırmaktadır. Yasa ile Kurul, yayın kuruluşlarının reklam gelirlerinden alacağı yüzde 5'lik payla akçasal açıdan güçlü bir yapıya kavuşturulmuştur. Yine Kurul, yasada belirtilen özellikleri ile özerk bir konuma sahiptir. Anacak Kurul'un üyelerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi ve siyasi partilerin göstereceği adaylar arasından seçimin yapılması Kurul'un tarafsızlığına gölge düşürecek niteliktedir. 3984 sayılı Yasanın çıkmasından sonra tartışmaların odaklandığı noktalardan biri kurul üyelerinin siyasal

partilerin önereceği isimler arasından belirlenmesidir. Üstelik bu seçimde iktidar parti ve partilerine verilen ayrıcalık bu savı daha da güçlü kılmaktadır.

1993 yılında başlayan yasal düzenleme çalışmaları 1994 yılındaki ivmesiyle elektronik yayıncılık giderek yasal çerçeve içerisine girmeye başladı. Ancak gelişmelerin çok hızlı yaşandığı yayıncılık alanında esnek bir yapılanmaya gidilmesi zorunludur. Fransa'da 1982'den sonra özel girişimcilerin etkinliklerini düzenleyen üç tane yasa çıkmıştır. Yine İtalya'da 1972 yılında başlayan özel radyo ve televizyonların yayınları, ancak 18 yıl sonra genel bir yasal düzenlemeye kavuşmuştur. Fransa ve İtalya örneği Türkiye'nin bu anlamda çok geride kalmadığını göstermektedir. Çünkü Türkiye'de fiili durum 1991 yılında ortaya çıkmıştır. Önümüzdeki yıllar içerisinde Türkiye, yasal düzenlemeler açısından daha dingin ve çağcıl bir yasal rejime, yapıya kavuşacaktır. Uygulamalarıyla yayın dünyasının olumsuz tepkilerini kazanan RTÜK, kolay yıpranan ve çok yakında yeni arayışları gündeme getiren bir kurum olacaktır.

Görsel-işitsel medya alanında yaşanan gelişmeler bugün için 3984 sayılı yasa ve onun gereklerini yerine getirmekle yükümlü bulunan RTÜK çerçevesinde odaklanmış bulunmaktadır. 3984 sayılı yasanın hemen hemen tamamına ilişkin eleştiriler bulunmaktadır. Yeni bir yasanın güçlüğünü göz önünde bulunduran girişimciler, kısmi düzenlemeler yoluna gitmekte ve yasanın bütününe ilişkin düzenlemeleri gündeme getirmemektedirler.

Sonuç

Türk yayın dünyası önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların çözümünde parlamentonun, sivil toplum örgütlerinin, basın çalışanlarının ve kuruluşlarının ortak paydayı yakalamsı gerekir. Özdenetimin yanı sıra "İletişim Özgürlüğü Yasası" konusunda girişimler başlatılmalı ve bu yönde ilgili çevrelerin desteği sağlanmalıdır. Uluslararası uygulamalar, düzenlemeler göz önünde bulundurularak, genel kabul gören ve çağına yaraşır bir düzenleme kaçınılmazdır. Bu uğraşların başarıya ulaşmasında en büyük sorumluluk da; basın kuruluşlarıyla birlikte, iletişim fakültelerinin omuzlarındadır.

Bilgi dolaşımı ve bu dolaşımı sağlayan kanallar yasal güvence altında bulunmalıdır. Bilginin günümüzdeki önemi dikkate alındığında

bilgi dolaşımına olanak tanıyan kanalların değeri daha iyi anlaşılacaktır. Bilgi kanallarının ve araçlarının toplumsal yapı içerisindeki işlevleri, değiştirici, dönüştürücü etkisi, bu alandaki yoğunlaşmanın sakıncalarının yaşamsal önem taşıdığını göstermektedir. Yoğunlaşma, kamuoyunun bilgi edinme hakkının korunabilmesi için en kısa zamanda çözüme kavuşturulması gereken bir sorundur. Bunun dışında çalışanlara dönük, özgürlüğü sınırlayıcı saldırılar ve siyasal erkin baskısı karşısında bir direnç yaratılmalıdır. Bu direncin temel yapı taşı da; yasal düzenlemelerdir.

Bu çalışma kapsamında üzerinde durulması gereken bir başka nokta da kuşkusuz, içerik açısından görülen yozlaşma ve tecimsel kaygılarla üretimin biçimlendirilmesidir. Nitelikli yayın, nitelikli basın özlemi Türk okuru, izleyeni ve dinleyeni için artık bir özlemdir denilemez, ancak tecimsel kaygılarla bu yöndeki uğraşlardan sakınmak da Türk basınına haklı kılmaz. Sonuçta Türk basınıyla ilgili sorunlar toplumsal bir kimlik kazanmıştır. Toplumun tüm birimlerini ilgilendirmektedir. Bu nedenle Türk basının yaşadığı sorunlar ortak girişimlerle, arayışlarla çözüme kavuşacaktır.

